

ҒТАХА 03.09.25

DOI: <https://doi.org/10.62724/202520102>

Қыдыроғлу Мехмет*¹

PhD, доцент, Кастамону университеті, 37150, Кастамону, Түркия Республикасы
mralturk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7467-939X.

Ешманова Гүлмира Құралбайқызы²,

PhD, докторант, Нийде Өмер Халисдемир университеті, 51240, Нигде, Түркия
Республикасы, gulmira.yeshmanova@yu.edu.kz, ORCID ID: 0009-0003-7253-9662

XVI ҒАСЫРДА КАСТАМОНУ АЙМАҒЫНДАҒЫ ОҒЫЗДАР

Аңдатпа. Оғыздар түрік тайпаларының ішінде маңызды орынға ие. Түріктер көшпелі өмір салтының қажеттілігімен тарих бойы көптеген тайпа, ру және қауымдарға бөлінген. Солардың ішіндегі ең үлкен бұтағы – оғыздар. Сан жағынан оғыздар ең көп халық болған. Қыпшақтар болса, географиялық жағынан ең кең аумаққа таралған. Түрік тілі де тарихта және қазіргі кезде осы екі тайпаның сөйлеген диалектілеріне қарай қалыптасқан. Түрік тілінің көптеген диалектісі болғанымен, ең көп қолданылатыны – оғыз және қыпшақ диалектілері. Оғыздардың ислам дінін қабылдағандары түркмен деп аталып, кейіннен олардың барлығы дерлік мұсылман болған. Анадолыны жаулаған түріктердің басым бөлігін осы түркмендер құраған. 1071 жылғы Малазгирт жеңісінен кейін мыңдаған түркмен Иран мен Кавказ арқылы Анадолыға ағылды. XIII ғасырдағы моңғол шапқыншылығы түркмендердің скінші көшіне себеп болды. XVI ғасырда Анадолының оңтүстігі, солтүстігі және батысының көп бөлігі түркмендермен қоныстанды. 1487 жылдан бастап, яғни Осман кезеңінде жүргізілген санақтардан Анадолыға, әсіресе Кастамону аймағына келген оғыз/түркмен тайпалары, рулар мен қауымдарды жиі көруге болады. Бұл зерттеуде XVI ғасыр деректеріндегі оғыз/түркмен тайпаларының Кастамону аймағындағы бар болуы мен қоныстанған жерлері қарастырылады.

Кілт сөздер. Оғыз, Түрікмен, Анадолы, Солтүстік-Батыс Анадолы, көші қон.

Кіріспе. Түрік тайпалары, рулар мен қауымдары арасында ең көп тараған тармағы – оғыздар. Хундар дәуірінде қытай деректерінде оғыздар туралы айтылмайды. Бұл оғыздардың хундар дәуірінде алдымен Као-чи, кейін Төле федерациясына кіргендігімен байланысты [1, 2]. Сондықтан қытай деректері Төле федерациясы тарағанға дейін көптеген түрік тайпалары туралы айтпаған. Төле федерациясы I. Көк түрік мемлекеті кезінде тараған. Оғыздар тарихи деректерде, әсіресе Орхон жазбаларында, II. Көк түрік мемлекеті кезінде атала бастайды. I. Көк түрік мемлекеті кезінде жазбаларда оғыз атауы кездеспейді [3]. Қытай деректерінде көрінгеннен кейін олар жиі Көк түрік мемлекетіне қарсы көтерілістерге шыққан, бұл жағдай жазбаларға да әсер еткен. Білге қағанның атына қойылған ескерткіште «Тоғыз оғыз тайпасы менің тайпам еді» деген сөздер қолданылған [4]. Оғыз атауының көптеген этимологиялары жасалған. Алайда ең көп қабылданғаны «Ok-z» немесе «Ok-uz» (тайпалар, рулар бірлігі) деген мағынаны білдіретіні. Бұл этимологияны венгр ғалымы Гюла Немет жасаған [5]. Оғыздар туралы деректер Фетрет дәуірі (630-680) және II. Көк түрік мемлекеті кезінде (681-744) қытай деректерінде және жазбаларда (Күлтегін, Тоныкөк, Білге қаған) жиі кездеседі. Үш оғыз, алты оғыз, сегіз оғыз және тоғыз оғыз түрінде жазбаларда аттары кездеседі. Жазбалар оларды қырғыздар, ұйғырлар, қарлұқтар, басмылдар, түргештермен бірге жиі көтеріліс жасаған тайпалар ретінде атайды [4]. Алайда II. Көк түрік мемлекетін құлатқан тайпалар

арасында оғыздар жоқ. Ұйғырлар дәуірінде оларды Ұйғыр мемлекетінің маңызды бір бөлігін құрайтын тайпа ретінде көреміз. Тіпті сол дәуірдің деректерінде «Тоғыз оғыз, он ұйғыр» деген атпен аталған [6]. Бұл зерттеушілер тарапынан екі түрлі түсіндірілуде. Біріншісі – тоғыз оғыз тайпасына бір ұйғыр тайпасының қосылуымен жалпы он тайпадан тұратын бірлікті білдіруі, екіншісі – тоғыз оғыз тайпасына он ұйғыр тайпасының қосылуымен 19 тайпадан тұратын бірлікті білдіруі. Түрік тарихында оғыз атты көшбасшының ешбір деректе кездеспеуі зерттеушілердің көпшілігінің оғыздың прототипі Мете болған деген пікірге келуіне себеп болды. Сырдария бойларында, яғни қазіргі Қазақстан жерінде өмір сүрген кезде, астанасы Женд болған Селжұқ мырзаның басқаруымен Селжұқ мемлекетін құрған. Бұл мемлекет кейін Иран жерін, Әзербайжанды, Грузия мен Анадолы жерлерін қамтитындай кеңейді. Бұл аталған жерлерден Грузия жақында ғана шығып кеткен, ал Әзербайжан мен Анадолы жерлері әлі де біздің билігімізде. 1071 жылғы Малазгирт жеңісімен Анадолы аймағы тығыз оғыз/түрікмен көші-қонына куә болды. Бұны Анадолы жеріндегі оғыз/түрікмен жер атауларынан көруге болады. Көптеген қалаларымызда жер атаулары оғыз/түрікмен тайпа, ру, ауыл немесе қауым атауларынан алынған. Өйткені ежелгі түрік атау беру дәстүріне сәйкес, түріктер бір жерге қоныстанғанда, сол жерге өздеріне тиесілі тайпа, ру немесе қауымның атын берген. Анадолыға алғаш келген оғыз/түрікмен тайпалары да қоныстанған жерлеріне өздерінің тайпаларының аттарын берді. Көптеген жерлердің Қайы, Қынық, Авшар, Байат, Додурға, Қарғын сияқты оғыз/түрікмен тайпа аттарын иеленуі осыған байланысты.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Бұл зерттеуде XVI ғасырдағы Османлы империясы кезеңінде жүргізілген алғашқы тахрир (санақ) деректері негізгі дереккөз ретінде пайдаланылды. Атап айтқанда, 1487, 1530, 1560-61, 1579 және 1582 жылдары жүргізілген салықтық және демографиялық жазбалар зерттеудің дерекнамалық базасын құрады. Сондай-ақ, ортағасырлық түрік-моңғол тарихи шежірелері, Оғыздар туралы жазбалар, Қашқарлы Махмұд, Рашид әд-Дин, Әбулғазы Баһадұр хан, Сәйф әд-Дин Түрқай сияқты ортағасырлық авторлардың еңбектері кеңінен қолданылды. Бұл ғылыми зерттеудің негізгі мақсаты — XVI ғасырдағы Османлы мемлекеті тұсындағы Кастамону аймағына оғыз тайпаларының орналасуын, олардың сандық, әлеуметтік-экономикалық және топонимиялық деректерін тарихи дереккөздер негізінде анықтау.

Зерттеудің басты дереккөздері — Османлы мемлекетінің XVI ғасырдағы ресми құжаттары, атап айтқанда тахрир дефтерлері болып табылады. Бұл құжаттар Осман империясының әртүрлі аймақтарындағы салық салу, демографиялық жағдай, шаруашылық құрылым және жер иелену тәртібі туралы аса құнды мәліметтер береді. Зерттеу жұмысына тахрир жазбалары негіз болды. Мысалы, 1487 жылғы санақ – Кастамону аймағы мен оған іргелес аудандардың алғашқы толыққанды жазбалары. Бұл жазба оғыз тайпаларының алғашқы қоныстану деректерін қамтиды. 1530, 1560-61, 1579 және 1582 жылдардағы жазбалар – уақыт өткен сайынғы халық санының өсуі, ауылдардың табысы, өнім түрлері және рулық құрылымдағы өзгерістерді көрсетеді. Сонымен қатар зерттеуде османлы шежірелері мен генеалогиялық еңбектер пайдаланылды. Олардың қатарында Қашқарлы Махмұдтың «Диуани лұғат ат-түрк», Рашид әд-Диннің «Жами ат-тауарих» және Әбулғазы Баһадұр ханның «Шежіре-и түрік» атты еңбектері бар. Бұл деректер оғыз тайпаларының тегі, бөлінуі, аттары мен тарихи қозғалыстары туралы құнды мәліметтер береді.

Осы мақсатты жүзеге асыру барысында зерттеудің бірнеше әдіснамалық тәсілдері қолданылды. Соның ішінде топонимикалық зерттеу әдісі кеңінен қолданылды. Түрік этникалық дәстүрінде жаңа қоныстанған жерге өз тайпасының, руының немесе қауымының атауын беру кең таралған құбылыс. Осы дәстүрге сүйене отырып, зерттеуде

Кастамону аймағындағы қазіргі және тарихи жер атаулары сарапталды. Бұл атаулардың 24 оғыз тайпасымен байланысы мұрағаттық және шежірелік деректермен салыстырылып, сәйкестік деңгейі анықталды. Мысалы, Қайы, Авшар, Иғдыр, Байат, Додурға, Чепни, Еймүр секілді тайпа атаулары қазіргі елді мекен атаулары ретінде сақталған. Салыстырмалы-тарихи әдіс. Оғыз тайпалары туралы деректер тек Кастамону аймағымен шектелмей, Анадолының басқа аймақтарымен және Орта Азиядағы тарихи үдерістермен салыстыра зерттелді. Бұл тәсіл Кастамонудағы оғыз руларын тек жергілікті контексте емес, жалпы түркі әлеміндегі тарихи қозғалыстың бір бөлшегі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, түркімендердің Анадолыға қоныстануындағы екі негізгі толқын — 1071 жылғы Малазгирт жеңісінен кейінгі және XIII ғасырдағы моңғол шапқыншылығы кезеңіндегі көштер контекстінде қарастырылды.

Статистикалық-сандық талдау әдісі. Тахрир жазбаларындағы сандық мәліметтер (үй шаруашылықтарының саны, бойдақтар саны, табыс мөлшері, өнім түрлері) тарихи-экономикалық өзгерістерді бағалауға негіз болды. Бұл деректер арқылы: ауылдардың демографиялық динамикасы (1487–1582 жж. аралығында), экономикалық қуаты (жылдық табыс сомасы мен негізгі өнім түрлері), рулардың саны мен тығыздығы бойынша таралуы анықталды. Мысалы, Авшар руының әр кезеңдегі қоныс аудандарындағы шаңырақтар саны мен ауыл кірісі олардың ең кең таралған ру екенін дәлелдеді. Геоақпараттық тәсілдер мен картографиялық салыстыру. Зерттеу барысында тарихи карталар мен қазіргі әкімшілік карта материалдары салыстырылып, рулардың орналасқан жерлері кеңістіктік түрде анықталды. Бұл тәсіл қазіргі Кастамону провинциясының шекарасындағы оғыз ру атаулары бар елді мекендерді нақтылауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, XVI ғасыр деректерінде көрсетілген 300-ден астам ауыл мен қауым атауы топтастырылып, олардың топонимиялық өзгерістері картада белгіленді.

Нәтижелер және оларды талдау. Кастамону және оның айналасы да Анадолыдағы түріктер алғаш қоныстанған аймақтардың бірі болып табылады. 1071 жылғы Малазгирт жеңісінен көп ұзамай, 1074 жылы түріктердің Кастамонуға келгені, содан кейін 1084–1085 жылдары Синопты басып алғаны сол дәуірдің деректерінде айтылған [7]. Алғашқы тізімге алу (тахрир) жазбалары 1487 жылы жасалғандықтан, тайпалардың қай жерлерге орналасқанын осы құжаттардан білеміз [8]. 1487 жылғы жазбаларға қарағанда, 24 оғыз тайпасының көп бөлігі Кастамонуды қоныс еткен. Тахрир деректеріне сотбасылы отбасылы үйенсек, 24 оғыз тайпасының 18-і Кастамонуға тұрақтағаны анықталған. Бұл оғыз/түрікмен тайпалары мыналар: Алқаевлі – 1, Авшар – 11, Баяат – 3, Баяндір – 5, Бейділі – 2, Бүгдүз – 3, Чавундур – 4, Чепни – 7, Додурға – 6, Дөгер – 1, Еймүр – 9, Иғдыр – 8, Караевлі – 2, Каркын – 6, Қайы – 6, Қынық – 4, Қызық – 1, Печенек, Салур – 2, Языр, Юва – 2, Жүрегір – 6 [9]. Көріп тұрғанымыздай, 24 тайпаның 18-і Кастамонуда қоныс еткен. Солардың ішіндегі ең көбі -11 елді мекенге атын берген Авшарлар. Екінші орында -9 мекенмен Еймүр тайпасы, үшінші орында -8 мекенмен Иғдыр тайпасы. Қайы, Каркын, Жүрегір, Додурға – 6 мекенге, Чепни – 7, Баяндір – 5, Чавундур мен Қынық – 4, Печенек, Салур, Языр, Караевлі және Юва – 2 елді мекенге, Бүгдүз – 3, ал Дөгер, Алқаевлі және Қызық – 1 елді мекенге ат берген.

Бүгінде Кастамонуда Бейділі, Япарлу, Печенек, Алайұндлу сияқты тайпалар болмаса да, бұл тайпалардан тараған кейбір ру және оба (тайпа) атаулары кездеседі. Мысалы, Араплы, Араптар секілді рулар -Бейділі тайпасынан шыққандар. Кастамонуда осы рулардың атын иеленген ауылдар бар.

1. Афшар (Afşar) /Аўшар (Avşar) атауы – әрі жер атауы, әрі ру атауы болып табылады. Бұл атау кейбір деректерде Афшар, ал кейбірінде Авшар деп кездеседі [10, 11]. Оғыздың 24 руының ішіндегі Авшарлар -Кастамону өңіріндегі ең көп қоныстанған

ру болып табылады. Афшар немесе Авшар атауының мағынасы Рәшид әд-Дин еңбегінде “шапшаң” және “аңшылыққа құмар” деп берілген. Сол автордың айтуынша, Авшарлар өздеріне Қызық, Бегділі және Қарқын руларын жақын тұтқан. Қараманоғлы бейлігін құрғандардың да Авшарлар болғаны айтылады [12]. Авшар руының өзі және оның тармақтары Анадолының көптеген жерлерінде кездеседі [13, 28]. Чукурова өңірі – Авшар руының негізгі қонысы десек, қателеспейміз. Қайсери мен Сивас арасындағы Узыняйла да Авшарлардың тығыз орналасқан өңірі болып саналады. Кастамону аймағында да Авшарлардың қоныстары бар. Авшарлар Кастамонуда Араш, Дадай, Девреқани, Кузьяка, Кюре, Орталық (меркөз), Ташкөпрү және Тосиа аудандарында – барлығы сегіз жерде орналасқан. Сонымен қатар, 308 елді мекенде осы рудың тайпалары мен қауымдарының атауы жер атауы ретінде сақталған. 1530 жылғы тізімдерге сәйкес, бұл рудың қоныстанған жерлері: Араш (Афшар), Дадай (Афшар), Кюре (Афшар және Авшар ошағы), Ташкөпрү (Афшар), Девреқани (Афшар ошағы), Кастамону (Афшарөзү) -орталық мекендер болып табылады. Сонымен қатар, сол кезеңде Кенғыр (Чанқыры) санджағына қарасты Тосиа ауданында да бір Авшар қонысы болған [15]. Түрікменстан түрікменлерінің арасындағы Авшар руы Додурга руының құрамында екені белгілі [16]. Сонымен бірге Кавказ сырты түркімендері арасында да Авшар руының өкілдері кездеседі [17]. Османлы құжаттарында 1487, 1560-61, 1582 жылдарында Авшарлар Ташкөпрү Йүрүктері тобының ішінде Афшар (Авшар) қауымы ретінде тіркелген [13]. 1487 жылғы тіркеу жазбаларына сәйкес, Араш ауданына қарасты Афшар ауылында 50 шаңырақ болған, олардың 19-ы толық, кейбіреулері мүгедек деп көрсетілген. 1530 жылы бұл ауылда 48 шаңырақ, оның 17-сі толық, 1582 жылы 122 шаңырақ, 140 толық адам тіркелген. Ауылдың табысы: 1487 жылы -4006 ақша, 1530 жылы -4330 ақша, 1582 жылы -7000 ақша болған, және ауылдың екі жайлауы бар еді.

Дадайдағы Афшар / Авшар ауылы 1487 жылы 11 отбасылы шаңырақ пен 3 жалғызбасты адамнан тұрған. Оның табысы 893 ақша болған және бұл ауылдың өнімі бидай, арпа және бал болған.

Девреқани ауданындағы Афшар ауылы 1487 жылы 63 қызметші, 3 отбасылы шаңырақ және 1 жалғызбасты адамнан тұрды. Бұл ауылдың табысы 870 ақша болып, өнімдері бидай мен арпа еді.

Кастамону орталық ауданына қарасты Афшар ауылы 1487 жылы 40 отбасылы шаңырақ, 12 жалғызбасты адам, 2 мүгедек адамнан тұрды. 1530 жылы бұл ауылда 51 отбасылы шаңырақ пен 17 жалғызбасты адам тіркелген, ал 1582 жылы 103 отбасылы шаңырақ пен 96 жалғызбасты адам болған. Өнімдері: бидай, арпа, бал және жеміс. Оның табысы 1487 жылы 2348 ақша, 1530 жылы 2850 ақша, 1582 жылы 4300 ақшаға дейін өскен.

Кюре ауданына қарасты Афшар ауылында 1530 жылы 3 шаңырақ, 81 қызметші, 4 жалғызбасты адам тіркелген, ал 1582 жылы 98 шаңырақ, 47 жалғызбасты адам болған. Ауылдың табысы 1530 жылы 1011 ақша болған, ал 1582 жылы 3000 ақшаға жеткен.

Диер ауыл Афшар Оваджы ауылында 1487 жылы 59 қызметші, 17 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 2 жалғызбасты адам, 1 серіктес, 1 зағип адам тіркелген. 1530 жылы бұл ауылда 70 қызметші, 17 шаңырақ, ал 1582 жылы 13 шаңырақ, 115 қызметші, 74 жалғызбасты адам болған. Ауылдың табысы 1487 жылы 2089 ақша, 1530 жылы 2169 ақша, 1582 жылы 3200 ақша болған. Өнімдері бидай, арпа, бал және көкөніс болған.

Ташкөпрү ауданына қарасты Афшар ауылында 1487 жылы 56 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 17 жалғызбасты адам, 2 мүгедек адам, 1 серіктес тіркелген. 1530 жылы 46 шаңырақ, 12 жалғызбасты адам, 1560 жылы 39 шаңырақ, 15 жалғызбасты адам, 1582 жылы 46 шаңырақ, 17 жалғызбасты адам болған. Ауылдың табысы 1487 жылы 4835 ақша, 1530 жылы 5362 ақша, 1560 жылы 6718 ақша, 1582 жылы 6600 ақша болған.

Өнімдері бидай, арпа, бал және көкөніс болып табылған [8]. Авшар (Avşar) тайпалық қауымы 1521 жылғы тіркеуде Чанкыры санджагы Тосия ауданында Авшар руы құрамында көрсетілген [18]. Авшар және Йенидагары – Дагарлы ауылдың елді мекендері.

Джевет Түркай бұл рудың ұрпақ, тайпа және қауым аттарын Афшар, Афшарлы (Афшарлу), Афшарыманлы, Аўшар, Аўшарлы (Аўшарлу), Аўшар Йөрүгі деген түрлерде тіркеген. Ол бұл ру мүшелерінің көшпелі Түрікмен Йөрүктері тобына жататындығын, және олардың Түркияның әртүрлі санджақтарында қоныстанғанын, Авшар қауымының Бегділі тайпасынан шыққанын және қыстауларының Чукуровадағы Адана мен Мараш қалаларында орналасқанын жазған [19]. Мұнда, Аўшар мен Бегділі 24 Оғыз руының құрамында екенін білеміз. Бірақ жоғарыда Афшар руы Бегділі ішінде деп көрсетілген. Мұны былай түсіндіруге болады. Рулар, ұрпақтар, тайпалар, қауымдар кейде қажеттілікке немесе басқа себептерге байланысты бір-біріне бағынып отыратын. Тіпті өткен замандарда осындай жағдайлар түріктер мен моңғолдар арасында да болған. Мысалы, Оғыздардың 24 руынан Байындыр мен Байат моңғолдарда да кездеседі, немесе моңғолдардың Конғрат, Жалайыр сияқты руларын да түрік руларынан көруге болады. Көшпенділер арасында мұндай рулардың бір-біріне кіруі мүмкін. Афшардың Оңтүстік аты көрсеткендей, Афшар қауымы Кастамону қаласында басқа да елді мекендер құрған. Бұл жер атауы, мүмкін, кейінгі уақытта пайда болған. Себебі, Халачоғлуның 1453-1650 жылдар аралығындағы жазбаларында да, Түркайдың берген ақпараттарында да Афшар Оңтүстік атауы кездеспейді. Афшар Имам жер атауы да кейінірек шыққан. Бұл ауылдың алғашқы негізін қалаушылар да Афшар руынан шыққандар. Түркай Афшаримам қауымын Афшариманлы ретінде тіркеп, оның Бегділі тайпасынан шыққанын айтқан [19]. Афшар Имамлы, Афшар Ел/Ұлысында “Имам” атты құрылым болмаған. Шындығында, Афшар Иманлы/Иманлы Афшары деп аталуы керек. Парсыша кітаптарда “Иманлы-уі Афшар” деп те жазылады. (s.354) “Имам-кулу” деген атау бір кезеңде жеке тұлға ретінде қолданылған.

Кюре ауданының Авшаровачұғы ауылында 1487 жылы 59 қызметші, 17 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 2 жалғызбасты адам, 1 серіктес, 1 зағип адам болған; 1530 жылы 70 қызметші, 17 отбасылы отбасылы отбасылы үй, ал 1582 жылы 13 отбасылы шаңырақ, 115 қызметші, 74 жалғызбасты адам тіркелген. Ауылдың табысы 1487 жылы 2089 ақша, 1530 жылы 2169 ақша, 1582 жылы 3200 ақша болған. Өнімдері бидай, арпа, бал және көкөніс болған [8]. Афшарөзі жер атауы 1530 жылғы тіркеуде кездеседі. Кастамону ауданының Кузяка ауылында бұл атаумен бір ауыл тіркелген. Алайда, осы ауылдың шаңырақ саны мен табысы туралы ешқандай ақпарат жоқ. Бүгінгі күні бұл ауыл жоқ.

2. Кастамонуда Алаюндлу деген жер атауы не ру атауын еске түсіретін атау кездеспейді. Бірақ бұл рудың екі қауымы Кастамонуда орналасқан. Сонымен қатар, шағын Алаюндлу қауымы Бойабатта қоныстанғаны белгілі [7].

3. Алқаевлі ру атауы Қастамонуда «Халқахавлы» түрінде жер атауы ретінде кезігеді. «Халқахавлы» -Алқаевлі атауының басқа бір айтылу нұсқасы [7]. Халқахавлы - Дадай аймағында орналасқан ауылдың атауы. Бұл атау оғыз/түрікмен руларының бірі Алқаевліні еске салады. Түркі тілдерінің көбінде «h» дыбысы түсіп қалады. Мұнда да осындай жағдай байқалады. Бұл атау Іскіліпте де кездеседі. Чорумның Халқахавлы диваны - Іскіліптің оңтүстігіндегі аймақтың атауы [20]. Халқахавлы ауылының атауына Қарабүктің Эфлани ауданында да тап боламыз. Алайда бұл атау кейін «Халкевли» деп өзгертілген [7]. Якупоғлуның айтуынша, бұрын Боябатқа қарасты болған, бүгінде Ханөнү ауданына қарасты Халқабүк ауылының атауы Қашқарлы Махмұт жазбаларындағы «Алқабөлік» атауынан өзгерген болуы мүмкін [7].

4. Байат - Ташкөпрү мен Тосияда ауыл атауы. Қашқарлық Махмұттың оғыз

тайпалары тізімінде тоғызыншы орында тұрған Байат тайпасы [21]. Ташкөпрү мен Тосияға алғаш қоныстанған оғыз тайпаларының бірі болып табылады. Кастамону мен оның маңында 1487 жылы Байат тайпасының болғаны белгілі, бұл тайпа 1530 және 1568-69 жылғы салық тіркеулерінде де аталған [15, 13, 22]. 1487 жылы Ташкөпрү елдімекеніне қарасты Байат ауылында 31 отбасылы отбасылы үй, 16 бойдақ, 1 имам және 2 серіктес иесі болған, ал ауылда бидай, арпа, көкөніс, бал және жеміс өндірілген. Ауылдың жылдық табысы 5121 ақша болған [8]. Бұл ауылды Байат тайпасына жататын адамдар құрған болуы керек. Белгілі болғандай, Байат - оғыздардың маңызды тайпаларының бірі. Деде Қорқыт осы тайпадан шыққан. Түрікменстан түркімендері арасында да Байат тайпасы бар және ол Додурға тайпа бірлестігінің құрамына кіреді [16]. Османлы жазбаларында 1521 жылғы мәліметтерде Байат тайпасының ішінде Байат Қауымы (Bayat Kabilesi Semaati) болғаны және олардың Чанкыры (Кенгыры) санжағына қарасты Тосия ауданында тұрғаны айтылады [13]. Вальтер Хинц Сафауилер дәуірінде Иранда болған Байаттар Кастамону аймағынан шыққан деп болжайды [23], бірақ Фарук Демирташ (Сүмер) бұл пікірді оғаш әрі мәнсіз деп санайды [24]. Джевдет Түрқай өз еңбегінде Байат, Баяди, Баядлы (Баядлу), Баяд руының Кастамону санджақындағы Ташкөпрү және Тосиа аймақтарында көшпелі түрікмен тайпасының құрамында болғанын жазған [19]. 1487 жылғы тізімде Байат қауымы Кастамону санджақының Козьяка ауданына қарасты Байат ауылы Баяд руы ретінде көрсетілген. 1530 жылғы тізімде де Тосидағы Байат ауылы тіркелген [15]. Сол кезде Тосиа Кенгірі (Чанкыры) санджақына қарағандықтан, 1579 жылғы тізімде де осы санджақта көрсетілген. 1579 жылғы тізімге сәйкес, Байат ауылында 24 отбасылы отбасылы үй мен 13 бойдақ адамнан тұратын Байат қауымы болғанын көреміз [13]. Түрқай Баяд руын Байат, Байатлы (Баядлу) деп тіркеп, бұл рудың Түрікмен Экрады тайпасынан екенін, Бағдат әулеті, Кастамону санджақының Ташкөпрү және Тосиа аудандарында, Чирмен санджақының Ақшақызанлық, Ракка, Эрзурум, Нигде санджақының Инжесу аудандарында орналасқанын жазған [19]. Байат руы қазіргі түркі халықтарының ішінде - Әзірбайжан түріктері, Қырғыз, Қазақ, Өзбек, Түрікмен, Ирандағы түріктерде [17], сондай-ақ басқа да көптеген қауымдарда кездеседі. Сонымен қатар Кавказдан тыс түрікмендерінің арасында да бұл ру бар [17]. Иранда өмір сүрген Сафауи дәуіріндегі Байаттардың шығу тегі Анадолының солтүстігіндегі Кастамону-Чорум аймағынан шыққан [25]. Тосия қаласында сонымен қатар Қара Байат қауымы болғаны байқалады. Сүмердің жазуына қарағанда, Қара Байаттар Хорезм түркімендеріне жатады және Шах Исмаил Хорасанды жаулап алғаннан кейін Сафауи билігіне кіргендіктен, бағыныштылық белгісі ретінде «қара» атауын алған [26]. Қара Байаттар XVI ғасырда Хорасанның Нишабур өңірінде өмір сүрген. Олар «Хорасан Байаттары» деп те аталған. Бұлардың Моңғол Байауттарынан шыққаны анықталған. «Қара Байат» атауы да осы себепті берілген болуы мүмкін. Негізгі Байаттарды бұлардан айыру үшін басқаларына «Ақ Байат» деп ат қойылған [27]. Қара Байаттардың Яка түркімендері немесе Сайын хан түркімендеріне жататыны және Сафауи әулетіне ең адал ру болған деп саналады [26]. Искендер Мунши бойынша, Қара Байаттар Шағатай ұлысынан, ал Фарук Сүмер бойынша Яка түркімендерінен шыққан болуы мүмкін [28]. Бұл «Ақ» және «Қара» атаулары Байаттарға қос құрылым түсінігіне байланысты берілген болуы да мүмкін. Түрік тарихында мұндай мысалдар көп кездеседі. Мысалы: Ақ Түргеш, Қара Түргеш, Ақ Қыпшақ, Қара Қыпшақ, Ақ Ноғай, Қара Ноғай. Байат руы моңғолдар арасында да Байаут ретінде белгілі. Татарлар арасында да Ақ Татар, Қара Татар деген атаулар болған. Ақ Татарлар -түріктер арасында, ал Қара Татарлар -моңғолдар арасында болғаны қабыл етіледі. Моңғол шапқыншылығы кезінде Нишабур өңірінде орналасқан Байауттар (Байаттар) моңғолдармен бірге Анадолыға келген. Алайда Тосидағы Қара Байат ауылын солар құрғанына қатысты дереккөздерде мәлімет жоқ. Сонымен қатар, 1530

жылдан бұрын Тосия мен Ташкөпруде Байат руының бар екені белгілі. Жоғарыда атап өткеніміздей, «Қарабайат» атауы осы жерде олардың орналасқанын білдіру үшін берілген болуы керек.

5. Байындыр - орталыққа қарасты ауыл. Кастамону ауданына қарасты Байындыр ауылы 1487 жылы 36 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 5 бойдақ, 1 соқыр, 1 сал адамнан тұрған. 1530 жылы 40 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 11 бойдақ, ал 1582 жылы 51 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 31 бойдақ болған. 1487 жылы 842 ақша, ал 1530 және 1582 жылдары 1400 ақшалық кірісі болған. 1487 жылы 2275, 1582 жылы 2000 ақшалық кіріс Атабек Ғази мешіті мен медресесіне бөлінген [8]. 1487 мен 1582 жылдары аралығында әр отбасылы отбасылы үйде 5 адамнан тұрады деп есептесек, бұл кезде 625 адамға жеткені байқалады. Түрікменстан түріктерінің арасында Байындыр қауымы Чандар руының Гөклен бөліміне кіреді [29]. 1487 және 1582 жылғы тізімдерге (техрир) қарағанда Козьяка (Кузьяка) ауданында Байындыр руы аталады [13]. Джевдет Түрқайдың еңбегінде Байындыр руы Байындыр, Байындырлы (Байындырлу), Байындыр түркмені (Байындур), Байындур Элсюздері түрінде тіркелген. Олар түрікмен Йорук тайпасынан болып, әртүрлі санжақтарға қоныстанған және Бегділі руына бағынышты болғаны көрсетілген [19]. Кастамонудағы Деврекани ауданында Байындыршық деген тағы бір ауыл бар. Бұл ауыл аудан орталығында Байындыр ауылынан бөлінген Байындыр руының бір кіші тобы арқылы құрылған болуы мүмкін. XVI ғасырда Байындыр руы Кастамону аймағында, әсіресе Болу, Чанқыры және Синоп қалаларында көбірек қоныстанған [7].

6. Бейдили руының атыммен аталатын қазіргі таңда сшқандай жер жоқ. Бірақ өткен заманда олардың өмір сүргені және Бейдили ауылының Кастамону орталық ауданында орналасқаны анық [7]. 1530 жылғы тіркеу құжатында Деврекаани ауданында Хайдарлу және Араблар атты ауылдар бар. Араблар мен Хайдарлу - Бейдили руының тармақтары [15, 7].

7. Бұғдүз де - 24 Оғыз руының бірі. Кастамону өңірінде бұл атауға жер атауы ретінде кездесуге болады. Бұл атаудың Кастамонуда болуы - Бұғдүз руының осы өңірге қоныстанғанын көрсетеді. 1487 жылға тиесілі тіркеу деректерінде Кастамону Санжағында, Деврекаани ауданының Бұғдүз ауылында екі бөлек Бұғдүз қауымы (жамағаты) қоныстанғаны жазылған. Олардың бірінде 3 отбасы, екіншісінде 1 ғана отбасы болғаны көрінеді [13]. Тосуноғлуның зерттеуінде Кюре ауданына қарасты Бүкдүз ауылы 1487 жылғы тіркеу тізімінде жоқ. Бұл деректерде отбасы мен бойдақтар саны да көрсетілмеген, тек ауылдың табысы ғана жазылған. Сол бойынша, ауылдың 1530 жылғы табысы 280 ақша болса, 1582 жылы 570 ақшаға жеткен [8]. Бұл деректерден Бұғдүз руының көп санды болмағанын, отбасылар санының аз екенін көреміз. Түркімен этнографы Атаниязовтың мәліметіне сәйкес отбасылы отбасылы үйенсек, Бұғдүз - Ортағасырлық оғыз-түркімен руларының бірі. Қашқарлы Махмұд пен Әбулғазы бұл руды Оғыз ханның немересі, Теңіз ханның екінші ұлы ретінде жазған [29].

8. Чаруклы/Япарлы: «Чарык» атауы негізінде жер атауы емес, ру атауы болып табылады. Түрікмендер арасында Тоғтамыш, Теке, Зертлі және Ноғурлы бөлімдеріне кіретін Гөклен тайпасының құрамында бір қауым - Чаруклы руы бар [29]. Қашқари Махмұдтың Диуани лұғат ат-түрк атты еңбегінде «Чарук» сөзінің түріктерге тиесілі бір тайпа екені, олардың Барчук деген қалада тұрғаны және бұл қаланың Афрасиабтың қаласы болғаны айтылған [21]. Бұл - көне түрік тайпаларының бірі. Чарықлы немесе Чериклі атауларымен де белгілі. Түрікменстанда бұл атау «Жаруклук» түрінде кездеседі. Ғалым Бартольдтың пікірінше, бұл атау Төменгі Маралбасы, Барчук қаласы және Қашғар өңірінде өмір сүрген Чарук немесе Жарук есімдерімен байланысты. «Черик» формасында бұл атау қырғыздардың ірі тайпалары арасында да кездеседі [30]. Қазақ

тіліндегі «черик» немесе «чирик» сөзі - әскер, қол (әскери жасақ) дегенді білдіреді. Бұл сөз парсы тіліне де «қарулы топ мүшесі» деген мағынамен енген. Қазіргі қазақ тілінде бұл сөздің баламасы - «чері» немесе «сарбаз». Түрікмендер арасында «Чарықлы» деп аталатын екінші бір ру тағы бар. Осы Чарықлы руының Бурқаз және Осруқшы аталған ұрпақтары Теке мен Йомұт тайпаларының құрамында қауым ретінде өмір сүріп келеді [29]. 1708 жылғы Осман мұрағаттарындағы жазбаларда Чаруқлы қауымы өздерінің бастапқы отаны болып табылатын Сары Егінлік ауылына қоныстандырылғаны көрсетілген [18]. 1713 жылға тиесілі тағы бір Осман құжатында Чарықлы атауы Еймүр тайпасына бағынышты тоғыз қауымның бірі ретінде тіркелген [18].

9. Чавундур жер атауы. 24 оғыз руының бірі - Чавундур руының атынан шыққан. Бұл ру Чавундур, Чаулдур түрінде Қастамонуның орталық ауданында кездеседі. Османлы құжаттарында 1454–55, 1485, 1486, 1487, 1519–20, 1521, 1582 жылдарына тиесілі мәліметтерде Чавундур руының Чаулдур атты жамағаты тіркелген [13]. Қастамону аймағына қарасты Чавундур ауылы 1487 жылы 13 отбасы, 5 бойдақтан тұрған. 1530 жылы 10 отбасы, 4 бойдақ, ал 1582 жылы 29 отбасы, 26 бойдақ тіркелген. Өнімдері - бидай, арпа, бал және бақша дақылдары болған. Ауылдың табысы 1487 жылы 2088 ақша, 1530 жылы 1884 ақша, 1582 жылы 2050 ақша болған [8]. Чавундур атауы Қырғызстандағы Ыстықкөлдің оңтүстігінде орналасқан Качысай ауылындағы бір шағын ауданның аты ретінде де Чоғулдур түрінде кездеседі. Қастамону Санжағы, Қозьяка ауданына қарасты Чавундур (Чаулдур) руының құрамындағы Чаулдур жамағаты 1487 жылғы тізім жазбаларында кездеседі. Ал 1582 жылғы тізімде Қастамону Санжағындағы Чавундур ауылында Чавундур руына тиесілі Чавундур жамағаты тіркелген [13]. Түрқай өз еңбегінде Чавундур руы түрікмен тайпаларынан болып, Диарбақыр аймағы, Қастамону Санжағы, Кедегаре ауданында (Амасия) қоныстанған және Бозулус тайпасынан деп жазады [19].

10. Чепни руы бұл ауылды құрған немесе алғашқы қоныстанушылар болғандықтан, өз аттарын бұл жерге берген. 1957 жылғы 16 наурыздағы Министрлер Кеңесінің қаулысымен бұрын бағынышты болған Синоп облысының Айанджық ауданынан алынып, Қастамону облысының Чаталзейтін ауданына қосылған [31]. (Ресми газет, 1957 жылғы 17 сәуір). Бұл жер атауына қатысты алғашқы мәліметтер 1487 жылғы тізімдерде кездеседі. Олардың ең тығыз орналасқан аймақтары - Шығыс және Батыс Қаратеңіз өңірлері. 1582 жылғы тізімдерде Қастамону санджағы, Айандон ауданында Чепни руы тіркелген [13]. Чепнилер негізінен Шығыс Қаратеңіз өңірінде өмір сүреді. Олар Түркияның оңтүстігінде - Ішкі Анадолы мен Батыс Анадолыда да кездеседі. Чепнилер - Түркия түріктерінің арғы аталары саналатын оғыздардың 24 руының бірі және Анадолының түрік еліне айналуында үлкен рөл атқарған рулардың бірі. Чепнилер Гиресуннан Батумға дейін созылған Шығыс Қаратеңіз өңірінде де мекендеп, бұл өңірде түріктік үстемдігін орнатқан [32]. Әдетте олар Алеви-Бекташи сенімін ұстанады. Қастамону аймағында Чаталзейтіннен басқа Деврекани, Кюре, Тосия, Ташкөпрү (Четми) жерлерінде де бар. 1487 жылғы тізімдерде Қастамону санджағы, Деврекани ауданы Чепни ауылында Чепни руының Чепни жамағаты тіркелген. 1579 жылғы тізімде болса, Кенгыры санджағы, Тосия ауданы Чепни ауылында Чепни руына жататын Чепни жамағаты көрсетілген [13]. Девреканидегі Чепни ауылы Сахил Киньоли аймағында болған. 1487 жылы 16 отбасылы отбасылы үй, 1 бойдақ, 1 ортақ меншік иесі болған; 1530 жылы 41 отбасылы отбасылы үй, 3 бойдақ тұрғыны болған және өнімдері бидай, арпа мен балдан тұрған. Табыс көзі 1487 жылы 937, ал 1530 жылы 3245 ақшаға дейін өскен [8]. Османлы құжаттарында 1487, 1519-20, 1522-23, 1529-30, 1572-73 жылдарға қатысты жазбаларда Чепни руы - Ұлы Йөрүк тобы, Атчекен түркмендері, Мараш йөрүктері, Месудлу жамағаты, Бехрам йөрүктері қатарында Чепни тармағының жамағаты және

Чепни жамағаты ретінде тіркелген [13]. Түрқайдың еңбегінде Чепни руы: Чепни, Чепнибор, Чепнили (Чепниилу), (Чепни Кантемир), Чапнихаджылы (Чепнихаджылу), Чепनियाан, Чепнийери деп көрсетілген және олар Бозулус тайпасынан шыққаны айтылған. Бүгінгі күнгі елді мекендер арасында Кастамону мен Кенгірі (Чанқыры) санджақтарында Чепни жұртының атын иеленген орындар өте аз. Османлы құжаттарында ру, тайпа не жұрт ретінде олардың аталмауы Кастамону мен оның маңында мүлде болмаған дегенді білдірмейді. Олар құрамында болған көптеген жұрт атаулары жер атауы ретінде кездеседі. Тіпті, Фарук Сүмер Кастамону мен Болуда [7] Чепни деп аталатын елді мекендерді анықтаған [27]. Бұл атау қазіргі кезде Кастамону аймағында Чепни ауылы (Сахил-Гинолу, Тосия, Деврекаани) ретінде бар. Синоп, Болу және Зонгулдақ аймақтарында да Чепни деп аталатын көптеген елді мекендер бар [12]. Осы мәліметтердің барлығы Чепнилердің Кастамону мен оның маңына тығыз қоныстанғанын көрсетеді. Олар Кареси санджағында, Трабзон санджағында, Паша санджағының Диметока ауданында да қоныстанған [19].

11. Дөгер руының аты «Дөгерлі» түрінде жер аты ретінде сақталған. Бірақ Дөгерлерден бір топ «Дөгерлі» атымен Раккаға жер аударылған Бегділі ұрпақтарының ішінде де кездеседі [33]. 1582 жылға тиесілі тізімде Кастамону Санжақ, Ташкөпрү ауданы, Дөгерлі ауылында Дөгер руына тиесілі Ташкөпрү Йоруктары тайпасының ішінде Дөгерлі жамағаты өмір сүргені көрсетілген [18]. Тосұноғлуның еңбегінде Дөгерліге қатысты ешқандай мәлімет жоқ.

12. Еймір жер атауы - оғыздардың жиырма төрт руының бірінің атауы. Еймір - Оғыз ханның немересі, Тау ханның екінші ұлы [29] «Еймір» атауы шын мәнінде ру атауы болып табылады. 1487 жылғы тізімдерде Кастамону Санжағы, Қозьяка және Дадай аудандарында, Мәлік Еймүр ауылы мен Еймүр ауылында Еймүр руының өкілдері өмір сүргені жазылған [13]. Османлы құжаттарында бұл ру «Еймір», «Еймүр», «Еймүрлер», «Еймүрлі», «Ейміржік», «Еймір елі», «Еймірлі Ярысы (Еймүрлі Ярысы)», «Еймүршах», «Иміршах», «Еймір ұшақтары Перакендесі» секілді әртүрлі түрде аталған. Түрқайдың айтуынша, барлық Еймүр тайпалары - йоруктар және олар Ічел санжағында, Чорум санжағында, Көпрүлі ауданында (Амасия санжағы), Кыршехир санжағында, Диарбақыр өңірінде, Аксарай ауданында (Қоня санжағы), Анамур ауданында (Ічел санжағы), Селинди төңірегінде (Ічел санжағы), Байрамлу өңірінде (Карахисар-ы Шарки санжағы) қоныстанған [19]. Дадайдың Еймүр ауылында 1487 жылы 24 отбасылы отбасылы үй, 11 бойдақ, 3 серіктес, 1 атты әскер болған; 1530 жылы 41 отбасылы отбасылы үй, 18 бойдақ; 1582 жылы 45 отбасылы отбасылы үй, 27 бойдақ тіркелген. Бір жекеленген егіншілік жер және жайлау болған. Ауылдың кірісі 1487 жылы -2195 ақша, 1530 жылы -2463 ақша, 1582 жылы -3150 ақша болған, негізгі өнімдері бидай, арпа, көкөніс, жеміс-жидек және бал болған [8].

13. Орта ғасырдағы Оғыз Түрікмен тайпаларының бірі - Иғдир. Жиырма төрт Оғыз тайпасының бірі болып саналатын Иғдир басқа тайпалардың ішінде де кездеседі. Астрахан мен Ставрополь түрікмендерінің арасында Иғдир руы Йомут пен Човдур тайпаларының ішінде бар [29]. Арач қаласының Иғдир ауылында (бұрынғы атауы Саматлар) 1487 жылы 34 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 14 бойдақ; 1582 жылы 41 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 84 бойдақ болған. 1487 жылғы табысы - 2988 ақша, 1582 жылы - 6400 ақша болып, өнімі бидай, арпа, бал, жеміс-жидек пен бақша дақылдарынан тұрған [8].

Деврекаани ауданының Иғдир ауылында 1487 жылы 22 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 47 қызметші, 4 бойдақ, 1 мүгедек; 1530 жылы 14 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 4 бойдақ; 1582 жылы 18 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 1 бойдақ болған. Табыс 1487 жылы - 2036, 1530 жылы - 1532, 1582 жылы - 1600 ақша болған. Бұл

ауылдағы көміршілер сабаннан салық төлеген. Өнімдері - бидай, арпа және бал [8].

Кюре ауданындағы Иғдир ауылы 1530 жылы 61 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 1 бойдақ; 1582 жылы 91 отбасылы отбасылы отбасылы үй, 77 бойдақ болған. Табыс 1530 жылы - 834 ақша, 1582 жылы - 1400 ақша [8].

Кастамону аймағында Иғдир жамағатының аты үлкен қала мен бір ауыл аты ретінде сақталған. Османлы құжаттарында Иғдир, Иғдирлы (Иғдирлу) деп көрсетілген бұл жамағат Кастамонудан бөлек бірнеше аймақ, санджақ және аудандарда да кездеседі. Олар: Ичель мен Теке санджақтары, Силифке мен Караташ аудандары (Ичель санджақтары), Тарсус санджақтары, Гюльнар мен Мут аудандары (Ичель санджақтары), Келкит ауданы (Ерзурум санджақтары). Туркай еңбектерінде Иғдир - Йүрүкен тайпасынан шыққандығы айтылған [19]. Бүгінгі Иғдыр облысының халқы да осы тайпаның ұрпақтары. 1487 жылғы санақтарда Кастамону санджағының Девреқанни, Арач, Дадай аудандарында Иғдир ауылы, Баш Иғдир ауылы Иғдир тайпасының Иғдир қауымы ретінде жазылған [13]. Бұл тайпа 1487 жылғы Османлы құжаттарында Арач, Дадай, Девреқанни аудандарында көрсетілген [13]. Фарук Сүмер Иғдирлер туралы мақаласында, Анадолыға көшпей, Каспий арғы бетінде қалған Иғдирлердің бір үлкен тобы XVI ғасырда Маңғыстауда Човдурлар және тағы бірнеше ұсақ рулармен бірге Хасан Ели қауымын құрғанын, Хасан Ели де Хорезм өзбек хандарына 16 мың қой салық төлегенін, оның 12 мыңын Иғдир мен Човдурлар бергенін, Қалмықтар Иғдир мен Човдурлардың бір бұтағын Сойнажы руымен бірге Солтүстік Кавказға көшіріп әкеткенін, олардың Ставрополь түрікмендері деген атпен бүгінге дейін жеткенін, ал Маңғыстауда қалған негізгі бұтақтары қазақтардың қысымынан Арал теңізінің оңтүстік жағалауы мен Қарабұғаз маңына көшкенін жазған. Серік Әжіғали өз еңбектерінде Индыр тайпасының тамғалары Шопан-Ата қорымындағы құлпытастардың бетінде көрінетінін жазған [34]. XVI ғасырда Иғдир тайпасына қатысты 43 ауыл мен 1 егіндік аты аталған. Қырық үш атаудың бүгінгі күнге дейін тек 14-і ғана сақталған. Сол ғасырдағы Иғдир жер аттарының сегізі Кастамону санджағында кездесуі - бұл өңірге көп Иғдир тобы қоныстанғанын көрсетеді [35].

14. Қараевлі жер атауы да ру атынан шыққан. Негізінде 24 оғыз руының бірі де Қараевлі. Бұл жер атауы Қараевлі руының Кастамонуға келгенінің дәлелі болып табылады. Кастамону ауданына қарайтын Қараевлі ауылы 1487 жылы 30 отбасылы отбасылы үй, 4 бойдақ, 1530 жылы 19 отбасылы отбасылы үй, 3 бойдақ, 1582 жылы 37 отбасылы отбасылы үй, 40 бойдақ халқы бар ауыл болған. Ауылдың негізгі өнімдері - бидай, арпа және бал. Оның табысы 1487 жылы 872 ақша, 1530 жылы 850, 1582 жылы 1740 ақша болған және бұл табыс Атабей Ғази мешіті мен медресесіне бөлінген [8]. Қашқарлы Махмұт Қараевлі руын Қарабөлік деп, Рашид ад-Дин - Қараевлі, ал Әбулғазы - Қарауыл деп жазған. Рашид ад-Дин мен Әбулғазы Қараевліні Оғыз ханның немересі Гүнханның төртінші ұлы деп есептеген [29]. 1582 жылғы салық жазбаларында Кастамону санджағындағы Қараевлі ауылында Қараевлі руына тиесілі Қараевлі қауымы болғаны көрінеді [13]. Фарук Демирташ (Сүмер) Әбулғазы жеткізген түрікмен аңыздарында Қараевлілер жайлы айтылғанын, бірақ Қараевлі руының оғыз тайпасы ретінде қарастырылмай, Қашқа Чура деген адамға байланыстырылғанын, Кастамону жазбаларында және Ішкі істер министрлігінің еңбегінде осы атаумен елді мекен болғанын жазған [36]. Туркайдың еңбегінде Қараевлі қауымы Чорлу ауданы (Визе санджағы), Қызылжамүсәлләм мекені (Чирмен санджағының Текфурдағ ауданы), Алайе, Қарс-и Мараш, Хамид, Теке мен Сис санджақтары, Синоп ауданы (Кастамону санджағы), Шүкадин ауданы (Нигде санджағы) жерлерінде қоныстанған және йүрүк тайпасына жататыны айтылған [19].

15. Қарғын (немесе Қарғын) - 24 оғыз руының бірі. Кастамону аймағында бұл ру

аты ауыл атаулары арқылы сақталып қалған. Бұл руды Рашид ад-Дин мен Әбулғазы Ерсары және Алилі руларының құрамында көрсетеді. Ол Оғыз ханның немересі - Жұлдыз ханның төртінші ұлы болған. Қарғындар тек Анадолыда ғана емес, Қырымның оңтүстік жағалауларында, Армения, Әзербайжан және Ауғанстанда да өмір сүріп жатыр [29]. Қарғын руы 1518-19, 1530, 1579 жылдардағы Османлы жазбаларында “Қорғұн түркімені” ретінде тіркелген. Бұл жамағат түркімен тайпасына жатады және Шабанөзү мен Қару базары ауданында (Кеңгірі санджағы) қоныстанған [19]. Тосия аймағындағы бір ауыл да Қарғын деп аталады. 1579 жылғы салық жазбаларында Кеңгірі санджағы, Тосия ауданындағы Қарғын ауылында Қарғын қауымы өмір сүргені көрсетілген [13]. Бұл қауым 1521 жылғы жазбаларда да Чанкыры санджағы, Тосия ауданында Қарғын тайпасының жамағаты ретінде тіркелген [13]. «Деде Қарғын», «Деде Қарғынлы» (немесе Деде Қарғынлу), «Деде Қарғын түркімені» (Йүрүк түркімен тайпасы) сияқты атаулармен Қарс-ы Мараш санджағында, Хүсейін Абад және Сивас санджағында да қоныстанған. Түрікменстан түркімендерінде Қарғын руы Ерсары руының Ламма тайпасының құрамында «Гарқын» түрінде кездеседі [29]. Қарғын / Қарқын атауы Қашқарлы Махмұттың оғыз руы тізімінде кездеспейді [21]. Бірақ Рашид ад-Диннің оғыз рулары тізімінде он екінші орында көрсетілген [37]. Қарғын жер атауы 1518-19, 1530-31 жылдардағы салық жазбаларында жамағат ретінде аталған [13]. 1579 жылғы жазбаларда Кеңгірі санджағы, Тосия ауданындағы Қарғын ауылында Қарғын жамағаты тіркелген [15, 13]. Тосияда бұдан бөлек Қарғынйазы атты тағы бір елді мекен бар. Қарғынйазы - Гөкчеөз ауылының бір шағын ауданы болып табылады. Бұл атаудың бірінші бөлігі - Қарғын - оғыз-түркімен руы Қарғынмен тікелсі байланысты екені анық байқалады.

16. Қайы Қашқари Махмұдтың «Диуани лұғатит түрк» еңбегінде Оғыз тайпалары тізімінде «Қайығ» түрінде екінші орында аталады. Бұл Қайы туралы алғашқы мәліметтер осы еңбекте кездеседі. Кейінірек Қайылар туралы Рашид ад-Дин «Жәми ат-тауарих» атты еңбегінде жазған. Бұл еңбекте Қайылар бірінші орында көрсетілген. Азия географиясында тек Әзербайжан мен Түрікменстанда «Гай» және «Қай» түрінде бірнеше жер атауы бар. Түрікмендерде «Гай» деп айтылады және Гөклен тайпасының құрамында бір ру болып табылады. Одан басқа, Қайы тайпасының іздері көбінесе Анадолы аймағында кездеседі. Кастамону аймағының 1487 жылғы алғашқы тәпсір жазбаларында Мерке аймағы, Дадай және Ташкөпүде Қайы атты елді мекендердің болғаны жазылған. Дадайдың Қайы ауылында 1530 жылы 45 отбасылы отбасылы үй, 6 бойдақ; 1582 жылы 98 отбасылы отбасылы үй, 105 бойдақ тұрғыны болған. Табысы 1530 жылы 3300 ақша; 1582 жылы 4000 ақша болған. 1975 жылғы санақта тұрғын саны 376 адамды құрап, Мерке буағына қарайды. Кастамону аймағына қарасты Қайы ауылы 1487 жылы 21 отбасылы отбасылы үй, 21 бойдақ, 1 мүгедек; 1530 жылы 16 отбасылы отбасылы үй, 3 бойдақ; 1582 жылы 24 отбасылы отбасылы үй, 11 бойдақ тұрғыны болған. Өнімдері бидай мен арпа болған және табысы 1487 жылы 1472 ақша; 1530 жылы 1520; 1582 жылы 2450 ақша болған. Бүгінде Козьяка буағына қарайды. 1975 жылғы санақта тұрғын саны 298 адамды құрады. Ташкөпру өңірі Қайы ауылы 1487 жылы 5 отбасылы отбасылы үй, 4 бойдақ, 1 серік; 1560 жылы 7 отбасылы отбасылы үй, 3 бойдақ; 1530 жылы 8 отбасылы отбасылы үй, 8 бойдақ; 1582 жылы 8 отбасылы отбасылы үй, 8 бойдақ тұрғыны болған. Өнімдері бидай, арпа, жеміс, көкөніс және балдан тұрады. Табысы 1487 жылы 2527 ақша; 1560 жылы 2551; 1530 жылы 1524; 1582 жылы 1000 ақшаға төмендеген. Ташкөпру Кызык ауылында да Қайылардың тұратыны тәпсір жазбаларынан белгілі. Бұл жазбаларға сәйкес, 1560-61 жылғы тәпсірлерде Ташкөпру өңірі Кызык ауылында Қайы тайпасына жататын Ташкөпру йорықтары болғаны жазылған. Османлы кезеңінде 1530 жылғы тәпсірлерде Қайылардан көп сөз болған. 1487, 1530, 1560-61, 1579, 1582 жылғы тәпсір жазбаларында Дадай, Мерке, Ташкөпру және 1521 жылы Тосияда Қайы тайпасы

аталады. Қайы жамағаты 1468-77, 1487, 1560-61 жылғы тәпсірлерде Кастамону санджағы, Ташкөпру казысы, Қайы ауылында Қайы тайпасына жататын Ташкөпру йорықтары арасында; 1579 жылғы тәпсірде Кенгірі санджағы, Тосия өңірі Қайы, Бағөзү, Құшчу, Ашағы Қайы, Юқары Қайы ауылдарында; 1521 жылғы тәпсірде Қайы тайпасы жамағаты ретінде көрсетілген. Түрқайдың еңбегінде Қайылы (Қайлу), (Қайлу басқа атымен Дедебали) Йүрүкан тайпасынан шыққан Қайы әртүрлі санджақтарда қоныстанған. Жоғарыда айтылғандай, Фарук Сүмердің пікірінше, Қайы ауылы Анадогыдағы Қайылардың ең көп қоныстанған ауылдарының бірі. Тосияның Қайы ауылы да Қайылар тарапынан құрылған. Ауылда XVI ғасырдан қалған Юсуф пен Кумари әулиесі бар. Бұрын айтылғандай, ежелгі түріктер бір жерге қоныстанғанда сол жерге өздеріне тиесілі тайпа, ру немесе жамағаттың атын қоятын. Сондықтан, Малазгерт жеңісінен қысқа уақыт өткен соң, Кастамону және оның айналасына келген Оғыз тайпалары арасында Қайы тайпасы да кездеседі. Қайылардың Анадогыда көп қоныстанған жерлерінің бірі - Кастамону. Қайылар Кастамонуда Тосиядан бастап, Дадай, Мерке, Ташкөпру аудандарында Қайы, Құртқайы, Қайбели атты жерлерде қоныстанған. Тосия Қайы ауылы Төменгі Қайы және Жоғарғы Қайы болып екі ауылдан тұрады. Қайы ауылдарының, яғни Төменгі және Жоғарғы Қайы ауылдарының ежелден бергі ең маңызды күнкөріс көзі – күріш өндіру болып табылады. Бұл ауылдар Жоғарғы Ова деп аталатын күріш өндірілетін аймақта орналасқан. Деврез аңғарында Төменгі және Жоғарғы Оваларда орналасқан 22 ауылда күріш өсіріледі [38]. Қайылардың Селжұқтар Кастамону мен оның айналасын басып алған кезден бері қазіргі жерлеріне келгені болжанады. Алайда бұл кезеңге қатысты деректер жоқ. Тарихи деректерге сотбасылы үйенсек, олар 1487 жылға дейін қазіргі орындарында болғаны анық. Себебі осы күнге дейін бұл аймақ туралы ешқандай жазба дерек жоқ.

17. Қынық жер атауы оғыздардың жиырма төрт руының бірінің атауы болып табылады. Қашқаридің оғыз рулары тізімінде Қынық бірінші орынға қойылған [21]. Рашид әд-Диннің тізімінде болса, жиырма төртінші орында көрсетілген [37]. 1487, 1530, 1560-61, 1582 жылдардағы тізімдерде Кастамону Санжағында, Деврекани мен Дадай Қазаларында Қынық ауылында Қынық руынан шыққан Қынық жамағаты тіркелген [13]. Түрқайдың зерттеуінде Қынық, Қынықлы, Қынықлу түрінде жазылған бұл рудың өкілдері түркмен йөрүкан тайпасынан болып, Адана, Хама, Хомс, Анкара, Аксарай, Конья, Караман, Күтахия мен Чорум Санжақтарында, Қочхисар Ауданында (Кенгірі Санжағы), Оникидиван Ауданында (Богу Санжағы), Едірне Ауданында (Паша Санжағы), Чорлу Ауданында (Визе Санжағы), Ақша Шехри Богу Ауданында (Богу Санжағы), Текфурдағы Ауданында (Чирмен Санжағы), Гекбюзе мен Изникмид Қазаларында (Кожатели Санжағы) орналасқан. Қарақойыңлы руынан шыққан Қынық жамағаты Аданада қыстайтын [19]. 1487 және 1582 жылғы тізімдерде Кастамону Санжағы, Деврекани және Дадай Қазаларында Қынық ауылында Қынық руынан шыққан Қынық жамағаты тіркелген [13]. Дадайдың Қынық ауылы 1487 жылы 26 отбасылы отбасылы үй, 4 бойдақ, 1582 жылы 39 отбасылы отбасылы үй, 39 бойдақ халқы болған. Оның кірісі 1487 жылы 896 ақша, 1582 жылы 900 ақша болған. 1487 жылы 1430 ақшалық, 1582 жылы 1666 ақшалық табыс Атабек Ғази мешіті мен медресесіне бөлінген [8]. Девреканидің Қынық ауылы 1487 жылы 17 отбасылы отбасылы үй, 3 бойдақ; 1582 жылы 8 отбасылы отбасылы үй, 1 бойдақ болып, бидай, арпа мен бал өнімдері алынатын. Жалпы табыс 1487 жылы 1081 ақша болса, 1582 жылы 1450 ақшаға өскен. 1975 жылы халық саны 334 адам болып, Орталық Бучаққа бағынышты еді [8]. Кюре Ауданының Қынық ауылы 1530 жылы 11 отбасылы отбасылы үй, 3 бойдақ халқы болып, сол жылы кірісі 1170 ақша болған [8]. Түркмен тайпасынан шыққан Қынық руы Қарахисар-ы Сахиб Санжағында, Сөгүт Ауданында, Бельверан Ауданында (Конья Санжағы), Адранос

Ауданында (Һүдавендгар Санжағы), Қаш Ауданында (Теке Санжағы), Йениил Ауданында (Сивас Санжағы), Халеп Әйалетінде, Қарахисар-ы Шарки Санжағында, Чорум Санжағында, Оникидиван Ауданында (Болу) орналасқан [19]. Тосиядағы Қынық ауылы болса Чанкыры Санжағында көрсетілген. Себебі сол кезеңде Тосия Чанкыры Санжағына қарайтын [39].

18. Қызық жер атауы да Оғыз тайпаларының бірі болып табылады. Әбілғазы Қызықты Оғыз ханның немересі Жұлдыз ханмен байланыстырады [29]. 1487 жылға жататын салық тіркеулерінде Кастамону санджақтың Ташкөпрү қағасындағы Қызық ауылында Қызық тайпасынан шыққан Ташкөпрү түріктері арасында Қызық жамағаты тіркелген. Бұл жазбаларда үш бөлек Қызық тайпасы 36 отбасылы отбасылы үй, 14 бойдақ тұрғынмен көрсетілген. 1560-61 жылдарға тиесілі тізімдерде де Қызық ауылындағы үш бөлек топ арасында Қызық тайпасынан шыққан Ташкөпрү түріктері арасында 38 отбасылы отбасылы үй, 13 бойдақ тұрғын бар [13]. Бұл тайпа атауы 1530 жылғы тізім жазбаларында да жер атауы ретінде аталған [15].

19. Печенек жер атауына, сонымен қатар Печенек тайпасына Кастамону аймағынан жолықпаған. Бірақ Печенек тайпасының кейбір ұймақ (ру) және оба (шағын топ) аттары Кастамонуда жер атауы ретінде кездесетіні байқалады.

20. Салур жер атауы да оғыз тайпаларының бірінің атауынан шыққан. Девреканидің Салур ауылы 1487 жылы 67 отбасылы отбасылы үйден тұрып, табысы 99 ақша болған. Өнімдері – бидай мен арпа еді [8]. Күре Ауданы Салур ауылы 1530 жылы 4 отбасылы отбасылы үй, 11 бойдақ, 85 қызметші; ал 1582 жылы 7 отбасылы отбасылы үй, 4 бойдақ, 95 қызметшіден тұрған. Табыс мөлшері 1530 жылы – 1039 ақша, 1582 жылы – 1999 ақша болған [8]. Салур жер атауы оғыздың 24 тайпасының бірі – Салур тайпасына байланысты қойылған. Қазіргі түркімендер арасында «Салыр» түрінде бір қауым ретінде белгілі. Бұл тайпа – түркімен Хыдырылы және Сайатты руларының қауымы болып есептеледі [29]. 1487 жылғы тізімдерде Кастамону Санджақ Деврекани Ауданына қарасты Салур ауылында орналасқан салурлар бір қауым ретінде тіркелген [13].

21. Тодурга: «Додурга» жер атауы Оғыз ханның ұлы Айханның төртінші ұрпағы ретінде кездеседі. Бүгінгі Түрікменстан түрікмендерінің арасында Гөклен бөлімінде бар [29]. 1582 жылға тиесілі санақта Кастамону Санджақтарының, Ташкөпрү өңірінің Тодурга ауылында Додурга руына жататын Ташкөпрү йорықтары тайпасының құрамында көрсетілген [13]. 1582 жылғы осы жазбаларда Тодурга ауылында Додурга руына жататын Ташкөпрү йорықтарының ішінде Додурга жамағаты бар. Бұл жамағаттың отбасылы үй саны - 147, бойдақтар саны - 153. Бұл - едәуір үлкен ауыл.

22. Үрегір / Жүрегір: «Үрегір / Жүрегір» жер атауы - жиырма төрт Оғыз руының бірінің атауы. Бұл атаудан аңғарғанымыздай, Үрегір / Жүрегір руына жататындар тарапынан құрылған. Үрегір / Жүрегір - Оғыз ханның ұлы Дағ ханның ұлы [29]. Кастамону өңірінде 1487 жылғы жазбаларда кездескенімен, басқа аймақтардағы Үрегір / Жүрегір руының өкілдері 1455–56, 1462–63, 1487, 1517–18, 1522–23, 1528–29, 1559–60, 1563–64, 1567–69, 1572–73, 1591–98 жылдарға тиесілі Османлы құжаттарында көрініс табады. Арач (Араш) өңіріндегі Үрегір ауылында 1487 жылы -8 отбасылы үй, 2 бойдақ; 1530 жылы -14 отбасылы үй, 3 бойдақ; 1582 жылы -34 отбасылы үй, 27 бойдақ халық тіркелген. Бұл ауылда аталмыш жылдары бидай, арпа, жеміс, бал және бақша өнімдері егілген. Ауылдың табысы 1487 жылы -1345 ақша, 1530 жылы -1609 ақша, 1582 жылы -2800 ақша болған [8]. Ташкөпрү Қазасына қарасты Үрегір ауылы 1487 жылы -40 отбасылы үй, 16 бойдақ, 9 күрішші, 1 дуа оқушы (дұға жасаушы), 1 имамға ие болған. 1560 жылы -79 отбасылы үй, 14 бойдақ; 1530 жылы -60 күрішші, 49 отбасылы үй, 27 бойдақ; 1582 жылы -54 отбасылы үй, 37 бойдақ тіркелген. Бұл ауылдың өнімдері -бидай, арпа, жеміс және бал болған. Ауылдың табысы 1487 жылы -9249 ақша; 1560 жылы -10

717 ақша; 1530 жылы - 8178 ақша; 1582 жылы - 9500 ақша болған. 1530 жылы 150 ақшалық табыс Ибрахим Факих ұрпағының қорына тиесілі болған [8].

23. Языр жер атауы түріктердің ірі тайпаларының бірі болған Языр тайпасынан шыққан. Қастамону аймағының Дадай ауданында бұл атау Язырша түрінде кездеседі. Бұл атаудың Языр тайпасымен байланысты екені анық. Түрікмендердің Қарадашлы тайпасы да Язырлардың бір тармағы болып табылады. Оғыз ханның немересі Ай ханның тұңғыш ұлы [29]. Дадайдың Язырша ауылында 1487 жылы 18 отбасылы үй, 2 бойдақ, 5 атты әскер тіркелген, жалпы кірісі 1368 ақша болған. Негізгі өнімдері – бидай, арпа, бал және жасымық [8]. Халачоғлу еңбегінде Языр және Язырлу қауымы ретінде аталған, бірақ Языршаға қатысты ешқандай жазба кездеспейді.

24. Юва/Йыва: Түрікмендерде Йыва жер атауы Ива деп аталады. Юва атауы -оғыз тайпаларының бірі болған Йыва немесе Иваның басқа бір айтылымы. Юва және Ювалы түрінде Анадолинның түрлі өңірлерінде кең таралған. Бұл -ортағасырлық оғыз-түрікмен тайпаларының бірі. Оғыз ханның немересі Дениз ханның төртінші ұлы [29]. 1487 жылғы санақта Қастамону санджағы, Қозьяка ауданы, Йыва ауылының Йыва қауымы мекендегені жазылған [13]. Қастамонуда бұл тайпа атымен аталған елді мекендер әрі Юва, әрі Йыва түрінде кездеседі. Ювалы түрінде Мараш пен оның айналасына қоныстанған Дулқадірлі түрікмендерінің құрамында Ювалы атты ру бар [40]. 1524-1530 және 1535-36 жылдарға тиесілі мәліметтерде Османлы жазбаларында Юваджықтар және Юваджықлу қауымы түрінде кездеседі. Олар Авшар тайпасының Гүндүзлі Авшарының құрамында болған [13].

25. Япарлы руына қатысты Қастамонуда ешқандай орын кездеспеген. Алайда, бұған ұқсас 1487 жылғы жазбаларда Япалар атты жамағат бар [41]. Орталық өңірде орналасқан Япалар жер атауы Япар болуы мүмкін. Бұл жамағат Тұрғұт ауданында өмір сүретін Атчекендер арасында Япалу тайпасы ретінде де кездеседі [41, 42].

 Kayı, Kayıg ҚҮЙ	 Yazır, Yazgır ҰҒЫР	 Avşar, Afşar АҒШ	 Bayındır, Bayundur БҮЙ	 Salur, Salgur САЛ	 İgdir, İgdir ІҒДІР
 Bayat БҮЙ	 Döger, Tüger ДҮГЕР	 Kızık, Qızıq ҚИЗІК	 Peçenek, Beçenek ПЕЧЕНЕК	 Eymür ЕҮМҮР	 Bügdüz, Bügdüz БҮГДҮЗ
 Alkaevli, Alkabölük АЛКАЕВЛІ	 Dodurga, Tutırka ДОДУРГА	 Beğdili, Begtili БЕГДИЛИ	 Çuvaldar, Çavuldur ЧУВАЛДАР	 Ulayundlu, Ulayundlug УЛАЙУНДУ	 İva, Yıva ЙИВА
 Karaevli, Karabölük КАРАЕВЛІ	 Yaparlı ЯПАРЛИ	 Karkın, Kargın КАРКИН	 Cepni СЕПНИ	 Yüreğir, Üregir ҮРЕГІР	 Kınık КИНИК

1 сурет - Оғыз тайпаларының таңбалары

Қорытынды. XVI ғасырда Қастамону аймағына оғыз тайпалары тығыз қоныстанған. XVI ғасырда Қастамонуға қоныс аударған оғыз тайпаларының кейінгі уақытта кейбіреулерінің саны артқаны, ал кейбіреулерінің жойылып кеткені байқалады. Бұл жойылу кейбір атаулардың өзгеруінен болған. Қастамону аймағы оғыздардың жері

болғандықтан, “Түркіменнің негізі” атағын иеленуге лайық деп есептеледі. Оғыз тайпаларынан қалған кейбір таңбалар жақын уақыттарға дейін әрі малдарға таңба ретінде басылған, әрі мекендердің әртүрлі жерлеріне, бейіт тастарына қашалып жазылған. Мұның бәрі ғасырлар бойы оғыз мәдениеті мен дәстүрінің Кастамонуда өмір сүріп келе жатқанын көрсетеді. Бұл зерттеу XVI ғасырдағы Османлы мемлекеті кезеңіндегі Кастамону аймағына қоныстанған оғыз тайпаларының тарихи-демографиялық және этномәдени келбетін қайта жаңғыртуға бағытталды. Тарихи тахрир (салық) жазбалары, шежірелік деректер және топонимиялық мәліметтерге сүйене отырып жүргізілген талдау нәтижесінде оғыз-түрікмен тайпаларының бұл өңірде кең көлемде қоныстанғаны айқындалды. Зерттеу нәтижесінде Кастамону аймағында оғыздың 24 руының кемінде 18-і қоныс тепкені және олардың бірқатар ауылдарға, жер атауларына ат бергені дәлелденді. Бұл оғыз тайпаларының ішінде Авшар, Еймүр, Иғдыр, Қайы, Чепни, Байат, Баяндұр, Додурға, Қынық, Қарғын, Чавундур және басқа да рулар кеңінен таралған. Османлы мұрағаттарындағы салық тіркеулерінен алынған деректер (шаңырақ саны, бойдақтар саны, табыс көлемі, өндірілген ауылшаруашылық өнімдері) бұл рулардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын, отырықшылануы мен шаруашылық жүйесін нақты сипаттауға мүмкіндік берді.

Кастамону өңірінде оғыз руларынан шыққан тайпалар жергілікті топонимияға өз ізін қалдырған. Мұнда тарихи ру атауларының елді мекен, ауыл, жайлау атаулары түрінде сақталып қалуы — көшпелі түріктердің ежелгі дәстүрінің жалғасы. Бұл үрдіс оғыз-түрікмендердің тек этникалық емес, сонымен қатар геомәдени ықпалын көрсетеді. Олардың келуімен бірге Анадолының әлеуметтік құрылымы, егіншілік пен мал шаруашылығы, діни-мәдени өмірі қалыптасып, дамыды.

Қайы, Авшар, Байат, Иғдыр, Баяндұр, Чепни сынды рулардың тек Кастамонуда ғана емес, бүкіл Анадолыда және тіпті қазіргі Түркіменстан, Әзірбайжан, Қазақстан мен Қырғызстан аумағында да таралғаны — оғыздардың түркі дүниесінің этногенезіндегі тарихи рөлінің маңыздылығын дәлелдейді. Бұл рулардың кейбірі Селжұқтар мен Османлылар дәуірінде мемлекеттік құрылымдардың негізін қалап, саяси-әкімшілік жүйеде де жетекші орын алған. Сонымен қатар, зерттеу барысында оғыз руларымен байланысты ауылдардың экономикалық көрсеткіштері де сарапталды. Ауыл табыстарының уақыт өте артуы, егіншіліктің (бидай, арпа, көкөніс, жеміс-жидек) дамуы, бал шаруашылығы мен мал өнімдерінің болуы — оғыз тайпаларының жергілікті жерлерде отырықшы өмір салтына біртіндеп бейімделе бастағанын көрсетеді. Бұл үдеріс көшпенді тайпалардың аграрлы-отырықшы өркениетке интеграциялану процесін нақтылай түседі.

Қорыта келгенде, оғыз тайпаларының XVI ғасырда Кастамону аймағына қоныстануы — түрік этносының Анадолыда тұрақтанып, мәдени-әлеуметтік жағынан орнығуының бір маңызды кезеңі. Бұл зерттеу тарих, этнология, тіл білімі, география, археология сияқты түрлі салалар арасында тоғыса отырып, аймақтық тарихи сананы қалыптастыруға үлес қоса алады. Сонымен қатар, тарихи топонимияны жаңғырту, ру-тайпалық құрылымдарды жүйелеу, қазіргі түркі қоғамдарындағы мәдени бірегейлікті зерттеу үшін де маңызды негіз бола алады. Алдағы уақытта Кастамону мен оған шекаралас аймақтардағы басқа оғыз ру-тайпаларына қатысты тереңдете зерттеу жүргізу, археологиялық және этнографиялық деректермен ұштастыру, геоакпараттық карталар негізінде тарихи көшіп-қону бағыттарын нақтылау – түрік тарихының бұл кезеңін одан әрі толықтыра түсері сөзсіз.

REFERENCES

- 1 Ögel, B. İlk Töles Boyları. TTK BELLETEN, (1948): vol.12 no 48, pp. 795-831

<https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1351991>. – (In Tur)

2 Taşağıl, A. Töles Boylarının Stratejik Önemi (6. ve 7. yüzyıllar). FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi. Temmuz, (2014): 3, pp. 311-322.

<https://doi.org/10.16947/fsmiad.00141>. – (In Tur)

3 Kafesoğlu, İ. Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınları, İstanbul, (2020): – (In Tur)

4 Orkun, H.N. Eski Türk Yazıtları, TDK, Ankara, (1994): – (In Tur)

5 Németh, G. A honfoglaló magyarság kialakulása, Budapest, (1930): – (In Tur)

6 Hamilton, J. “Toquz-Oguz et On-Uygur”, JA, CCI, (1962):1. – (In Tur)

7 Yakupoğlu, C. Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-ekonomik Tarihi, Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu, XIII-XV. Yüzyıllar, Genişletilmiş 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, (2023): – (In Tur)

8 Tosunoğlu, A. (Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı, (Danışman: İsmet Miroğlu), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul., (1993): – (In Tur)

9 Şahbaz, M. XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Oğuz Boylarının Yerleştikleri Yerlerin Sancaklara Dağılımı, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2017): Cilt 26, Sayı 3, pp 45-59. – (In Tur)

10 Sümer, F. “Avşar”, TDV İA. C.IV. İstanbul, (1991): – (In Tur)

11 Yalçınkaya, E. “Avşar Türkmenlerinin Kastamonu Çevresindeki İzleri”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (2011): 59, pp. 91-100. – (In Tur)

12 Yakupoğlu, C. Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-ekonomik Tarihi, Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu, XIII-XV. Yüzyıllar, Gazi Kitabevi, Ankara, (2009): – (In Tur)

13 Halaçoğlu, Y. Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, (1453-1650) I-V, TTK Yayınları, Ankara, (2009): – (In Tur)

14 Ahmet Özkılıç, Ali Coşkun vd. Muhasebe-i vilâyet-i Anadolu defteri, Dizin ve tıpkıbasım. Haz. Ankara: bdagm. Yayını, (1994): 937/1530, c.ii – (In Tur)

15 BOA, TD, 438 – (In Tur)

16 Ataniyazov, S. Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği, Bilig, 10, Yaz, İstanbul, (1999): – (In Tur)

17 Aristov, A. N. Türk Halklarının Etnik Yapısı, Selenga Yayınları, İstanbul, (2014): – (In Tur)

18 Halaçoğlu, Y. XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara, (2020): – (In Tur)

19 Türkay, C. Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul, (2001): – (In Tur)

20 Erdoğan, M.A. XIV ve XV. Yüzyıllarda Çorum, H.984 (M.1576/1577) tarihli ve TKG.KK. TTd.54 Numaralı Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Çorum, Ankara. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, (2014): – (In Tur)

21 Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lûgat-it Türk Tercümesi, (Çev: Besim Atalay), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara (1941):521 – (In Tur)

22 Kundakçı Kavaklı S. Osmanlı Klasik Döneminde Taşköprü Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Hiperyayın, İstanbul, (2019): – (In Tur)

23 Hinz, W. Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyt, (Çev: Tefik Bıyıklıoğlu), TTK Yayınları, Ankara, (1992): – (In Tur)

24 Demirtaş (Sümer), Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar, Belleten, TTK Yayınları, (1948): Cilt: XII, Sayı:47 – (In Tur)

25 Javanshir, B. İran'daki Türk boyları ve boy mensubu kişiler (Safevî Dönemi I. Şah Tahmasb hâkimiyetinin sonuna kadar / 1576), (Danışman: Ahmet Taşağıl) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Tarih Ana Bilim Dalı / Ortaçağ Tarihi Bilim

- Dalı, Doktora Tezi. İstanbul, (2007): – (In Tur)
26 Sümer, F. Oğuzlar, A.Ü. Yayınları, Ankara, (1972): – (In Tur)
27 Sümer, F. “Bayat”, TDV İA. C.V. İstanbul, (1992): – (In Tur)
28 Sümer, F. Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, TTK Yayınları, 4. Baskı, Ankara, (2021): – (In Tur)
29 Ataniyazov, S. Slovar turkmenskih etnonimov/Pod red. P. Azimova, M. Annanesova.-A. Ilm, (1988): – (In Rus)
30 Karatayev, O.K. Kırgız Etnonimder Sözdigi, KTMU Baspası, Bişkek, (2003): – (In Kaz)
31 Resmi Gazete (1957): 17 Nisan – (In Tur)
32 Sümer, F. Çepniler, TDA Vakfı Yayınları, İstanbul (1992b): – (In Tur)
33 Şanda, M.N. Geçmişten Günümüze Beydilli Aşireti, Siyasi Sosyal ve Kültürel Yapısı, İksad Yayınevi, (2018): – (In Tur)
34 Azhigali, S. E. Arhitektura kochevnikov [Architecture of Nomads], (2002): – (In Rus)
35 Sümer, F. “İğdir”, TDV İA, C.21, İstanbul, (2000): – (In Tur)
36 Sümer, F. “Karaevli”, TDV İA, C.24, İstanbul, (2001): – (In Tur)
37 Rashid ad-Din, «Zhami at-tauarih», (1987): – (In Kaz)
38 Soysal, G. Tosya Kazası Monografyası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, Mevzii Coğrafya Mezuniyet Tezi, İstanbul, (1961-1962): – (In Tur)
39 Kankal, A. Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara: Yayınlanmamış Doktora Tezi, (1993): – (In Tur)
40 Ulubaş, M. Maraş ve çevresinde aşiretler (1774-1865), (Danışman: Faruk Söylemez) Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, (2016): – (In Tur)
41 Güneş, Z. 1487 (H.892) Tahririne Göre Kastamonu Kazası, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Eğitimi Tarih Anabilim Dalı, (Danışman: Mehmet Ali Ünal, Yüksek Lisans Tezi, Samsun, (1993): – (In Tur)
42 Hüseyinlioğlu, A. Karamanoğlu Beylerbeyliğinde Konar-Göçer Nüfus (1500-1522), Danışman: Prof. Dr. Orhan Kılıç), Fırat Üniversitesi SBE, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ, (2008): – (In Tur)

Кыдыроглу Мехмет^{*1}

PhD, доцент, университет Кастамону, 37150, Кастамону, Турецкая Республика
mralturk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7467-939X.

Ешманова Гульмира Куралбаевна²

PhD, докторант, университет Нийде Омер Халисдемир, 51240, Нигде, Турецкая Республика, gulmira.yeshmanova@yu.edu.kz, ORCID ID: 0009-0003-7253-9662

ПЛЕМЕНА ОГУЗОВ В КАСТАМОНУ В XVI ВЕКЕ

Аннотация. Огузские племена занимают важное место среди тюркских народов. Из-за кочевого образа жизни тюрки на протяжении своей истории делились на множество племён, родов и общин. Самой крупной ветвью среди них являются огузские племена. По численности огузы -самые многочисленные. Кыпчаки же распространились на самой широкой географической территории. Тюркский язык в истории и сегодня формируется в основном на диалектах этих двух племён. Несмотря на то, что у тюркского языка много диалектов, наиболее распространёнными являются огузский и кыпчакский. Огузы, принявшие ислам, стали называться туркменами, а позже

практически все они приняли ислам. Большую часть тюрков, завоевавших Анатолию, составляли именно эти туркмены. После победы при Манцикерте в 1071 году тысячи туркменов через Иран и Кавказ переселились в Анатолию. Монгольское нашествие XIII века стало причиной второй волны туркменской миграции. К XVI веку большая часть юга, севера и запада Анатолии была заселена туркменами. Благодаря переписным работам, начавшимся с 1487 года в Османский период, можно подробнее проследить, какие огузо-туркменские племена, роды и общины переселились в Анатолию, особенно в Кастамону. В данной работе рассматривается присутствие огузо-туркменских племён в Кастамону и места их поселения на основании источников XVI века.

Ключевые слова. Огуз, Туркмен, Анатолия, Северо-Западная Анатолия, тахрир перепись

Kildiroglu Mehmet^{*1}

PhD, associate professor, Kastamonu University, 37150, Kastamonu, Republic of Turkey
mralpturk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7467-939X.

Yeshmanova Gulmira²,

PhD, doctoral student, Niyde Omer Halisdemir University, 51240, Nigde, Republic of Turkey, gulmira.yeshmanova@yu.edu.kz, ORCID ID: 0009-0003-7253-9662

OGHUZ TRIBES IN KASTAMONU IN THE 16 TH CENTURY

Abstract. Oghuz people have an important place among the Turkish tribes. Turks have been divided into many tribes, tribes and communities throughout their history due to the necessity of nomadic life. The biggest branch of these is the Oghuz people. In terms of population, Oghuz people are the most numerous. Kipchaks, on the other hand, are geographically spread over the widest area. The Turkish language has been shaped according to the dialect spoken by these two tribes throughout history and today. Although there are many dialects of Turkish, the most spoken are Oghuz and Kipchak dialects. Those of the Oghuz who became Muslims took the name Turkmen, and later almost all of them became Muslims. These Turkmens constituted the majority of the Turks who conquered Anatolia. After the Victory of Manzikert in 1071, thousands of Turkmens flocked to Anatolia via Iran and the Caucasus. XIII. The Mongol invasion in the 19th century caused a second Turkmen migration. XVI. In the century, most of the south, north and west of Anatolia was filled with Turkmens. We can see more of the Oghuz/Turkmen tribes, tribes and communities that came to Anatolia, especially Kastamonu, from the census studies carried out since 1478, that is, during the Ottoman period. In this study, XVI. The existence of the Oghuz/Turkmen tribes in Kastamonu, mentioned in the 19th century sources, and their places of settlement will be discussed.

Key words. Oghuz, Turikmen, Anadoly, Northwestern Anatolia, Tahrir (census)